

Культура. Личность (философско-методологические аспекты исследования) / Л.Е. Шкляр. – К., 1992. – 84с. 31. Юрий М.Ф. Етногенез українського народу. / М.Ф.Юрій. [Видання 3 доповнене і перероблене] - К.: Кондор. – 2007. – 262 с. 32. Salter F. Ethnic nepotism as heuristic: risky transaction and public altruism/ Frank Salter // Oxford handbook of evolutionary psychology. – Oxford University Press, 2007. – P. 541-552. 33. Sociobiological theory [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: <http://www.bio-medicine.org/biology-definition/Sociobiology>. 34. Van den Berge P. Race and Ethnicity: A Sociobiological Perspective / P. Van den Berge // Ethnic and Racial Studies. 1978. – Vol. 1, № 4. – P. 401-411. 35. Wilson E.O. Sociobiology: The New Synthesis / Edward O. Wilson. – by President and Fellows of Harvard College, 1975, 2000. – 697 s.

УДК 94(=822):37

Олена КОЖОЛЯНКО

СИСТЕМА ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТИ У КЛАСИЧНОМУ АЦТЕЦЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто та охарактеризовано складові ацтецької системи виховання та освіти у контексті осмислення особливостей загального історичного тла та духовно-культурного надбання ацтецької цивілізації. Система виховання у класичному ацтецькому суспільстві була розділена на два досить різні напрямки, але у цілому виховання у ацтеків в обох формах мало на меті виробити силу духу і тіла та характер, спрямований на суспільне благо.

Ключові слова: класичне ацтецьке суспільство, ацтецька цивілізація, ацтецька освіта, тельпочкалі, кальмекак, Теночтітлан.

Олена КОЖОЛЯНКО

СИСТЕМА ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ В КЛАССИЧЕСКОМ АЦТЕКСКОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье рассматриваются и характеризуются составляющие ацтекской системы воспитания и образования в контексте осмысления особенностей всеобщего исторического фона и духовно-культурного достояния ацтекской цивилизации. Система воспитания в классическом ацтекском обществе была поделена на два довольно разных направления, но в целом задание этих двух форм заключалось в воспитании силы духа, тела и характера, которые были направлены на общественное благо.

Ключевые слова: классическое ацтекское общество, ацтекская цивилизация, ацтекское образование, тельпочкалли, кальмекак, Теночтитлан.

THE UPBRINGING SYSTEM AND THE EDUCATION IN THE CLASSIC AZTEC SOCIETY

In this article the components of the Aztec upbringing system and the education in the context of the peculiarities of general historical view and spiritual-culture obtainment of the Aztec civilization are viewed and characterized. The upbringing system in the classic Aztec society was divided into two different enough directions, but in general, the Aztec education in both ways had the only purpose, to develop the strength of mind, body and character, aiming at society benefit.

Key words: classic Aztec society, Aztec civilization, Aztec education, telpochcalli, calmecac, Tenochtitlan.

На території теперішньої Мексики, півострова Юкатан, Гватемали, Перу й багатьох інших країн Центральної й Південної Америки європейські мореплавці знайшли добре організовані та перебуваючі на високому щаблі цивілізації імперії, з міцним суспільним устроєм і неймовірно розвиненим мистецтвом. Їхня наука, архітектура й астрономія, техніка обробки металів стояли на дивовижно високому рівні. Заліза вони, щоправда, не знали, але з іншими металами порались майстерно. Примітним є і той факт, що у світі давніх цивілізацій Америки первісність межувала з надзвичайною поінформованістю в безлічі наук, поява багатьох з яких у суспільстві такого типу взагалі не укладалася у свідомості розумів тодішніх європейців, як втім, і зараз нам ще складніше зрозуміти цей парадокс давніх цивілізацій.

Давні цивілізації Центральної Америки були дивною сумішшю кривавого, що нагадує первісні часи, дикунства й витонченого способу життя людей. Серед цих племен і народностей особливо виділялися ацтеки.

В ацтеків були закони, що свідчать про більш витончене – у порівнянні з мораллю тодішніх європейських суспільств – мислення, і в той же час вони приносили своїм богам людські жертви, зрошуючи вівтарі кров'ю тисяч своїх побратимів. Їхні способи ведення війни були нелюдськими, але їхнє ювелірне мистецтво й тонкість скульптури зачаровують і сучасного глядача.

Ацтеки нещадно придушували сусідні народи, а у війнах з іспанцями вони виявляли приголомшливі приклади безкорисливої героїчної самопожертви. Пояснення цієї суперечливої, майже незбагненої подвійності варто шукати, мабуть, у світогляді й вихованні цих народів, у їхніх традиціях: життю людини вони не надавали значення, вважали кожного, у тому числі й власну особистість, крихітною часткою одного великого цілого. Принаймні, до таких висновків можна прийти аналізуючи їхні дії та поведінку, збережені пам'ятники та легенди.

Виділена для висвітлення у статті проблематика є актуальною, оскільки дозволяє об'єктивно розглянути й охарактеризувати складові ацтецької системи виховання та освіти у контексті осмислення особливостей

загального історичного тла та духовно-культурного надбання ацтецької цивілізації.

Реконструювати історію ацтеків дає змогу цілий комплекс джерел. Насамперед, це археологічні матеріали, котрі періодично поновлюються завдяки постійним експедиціям мексиканських та американських археологів. Крім того, попри руйнівну активність конкістадорів та їхніх послідовників, наука має у своєму розпорядженні також значну кількість писемних документів про історію ацтеків. Це різноманітні «кодекси», до яких відносять записані та врятовані давньоіндіанські рукописи («Ресстр данини», «Кодекс Обена», «Кодекс Борджія», «Кодекс Тлоцина», «Кодекс Кінацина», «Кодекс Шолотля» «Пінтура де Мехіко», «Стрічка мандр» («Кодекс Ботуріні» або «Кодекс Сігуенси») та ін.), а також зібрані по гарячих слідах після конкісти оповіді індіанців про їхнє минуле (кодекси Рюський, Теллеріано-Ременсіс, Флорентійський («Атлас Саагуна»), Бурбонський, Мендоси, Фехервари-Мейсра та ін.), зафіксовані на папері справжніми ентузіастами науки – католицькими місіонерами Хуаном де Торкемадою, Бернардіно де Саагуном та їхніми учнями й послідовниками: Антоніо Валеріано з Аскапоцалько, Мартіном Хакобітом із Тлалтелолько, Алонсо Бегерано і Педро де Сан Буенавентурою із Куауттілана, Крестобалем де Кастильйо та ін. [16, с. 117].

У кодексах фіксувалися різні відомості – хронологія (ацт. *xihuitonalamatl*), ритуал, генеалогія, розміри землеволодінь, плани поселень і міст, земельні каластри й т.п. Тому такі документи зазвичай поділяють на історичні, генеалогічні, календарно-астрологічні (насамперед різні «книги днів» – ацт. *tonalamatl*, – які використали оракули), міфологічні, топографічні, а також соціально-економічного змісту (особливо важливі списки, ресстри, що фіксували виплати данини) [1, с. 5].

Другим типом писемних джерел про ацтецьке минуле є «історії», створені самими індіанцями (як правило, родовитого походження, навіть царської крові) й до того ж своєю рідною мовою науатль (іноді іспанською), а вже після конкісти – латиницею. До них належать анонімні «Хроніка Куауттілану», «Легенда про Сонця», «Історія тольтеко-ччімеків або літопис із Куауттілчана», «Хроніка із Тлалтелолько» та «Хроніка із Сан-Грегоріо Акапулько», «Хроніка Мешикайотля» і «Хроніка мексикана» («Мексиканська хроніка») Ернандо Альварадо Тесосомака (онука сумнозвісного Мотекусоми II), «Історія ччімеків» дон Фернандо Альви де Інглільшочитля, «Різноманітні оригінальні історії царств Кулуакан, Мешико й інших провінцій», а також «Тепанецькі аннали» нащадка текпанецьких владик (із міста Аскапоцалько) Домінго Франсиско де Сан Антон Муньйон Чімальпаїн Куаутлеуанціна, «Історія міста й республіки Тлашкакала» нащадка тлашкаланських правителів Дієго Муньйос Кабарго та ін. [16, с. 118].

Третім джерелом наших знань про ацтецьке минуле є різноманітні пам'ятки класичної ацтецької художньої літератури – пісні, міфи, казки, поезія, епос тощо [7].

Досить інформативним джерелом даних про історію ацтеків є оповіді самих конкістадорів про завоювання та знищення мезоамериканських цивілізацій, в яких відбулися не тільки бурхлива епоха конкісти, а й власне індіанське минуле доколумбової Америки. Серед них особливо цінними є записки і звіти самого Ернана Кортеса та його найближчих послідовників Педро де Альварадо та Е. Гусмана, спогади про «Справжнє завоювання Нової Іспанії» одного з кортесівських вояків Берналя Діаса дель Кастильйо, а також бюрократична звітна документація колоніальної адміністрації Мексики після її завоювання іспанцями. До цього типу джерел можна віднести також документи католицьких місіонерів, серед яких особливою повагою і співчуттям до трагічної долі індіанців виділяється «Історія Індій» Бартоломе де Лас Касаса [16, с. 118].

Важливим джерелом інформації про історію мезоамериканських цивілізацій є також праці власне іспанських хроністів, присвячені не лише конкісти, а й окремим аспектам доколумбової історії регіону. До них належать «Звичаї Нової Іспанії» Андреаса де Ольмоса, «Індіанська духовна історія» Херонімо де Мендієти, «Історія індіанців Нової Іспанії» Торібіо де Паредеса де Бенаvente, «Загальна історія речей Нової Іспанії» написана монахом Бернардіно де Саагуном між 40-ми та 70-ми рр. XVI ст. (її науковий варіант називають Флорентійським кодексом), «Історія індіанців Нової Іспанії» Дієго де Дурана, «Загальна і природна історія Індій» Гонсало Фернандеса де Овьєдо-і-Вальдеса та ін. Написані переважно католицькими монахами, вони містять чимало цінної інформації стосовно історії та культури індіанських народів, хоча й несуть на собі відбиток іспано-християнського бачення означеної проблематики [16, с. 119].

Характеризуючи тематичну історіографію, необхідно відзначити, що загальними питаннями історії ацтецької цивілізації займалося досить багато американських, європейських, російських та радянських істориків. Серед цих авторів у першу чергу слід згадати роботи М.Стінгла [18], Дж. Сустьєль [19], У.Брэйя [2], Д.Соді [17], Д.Дрю та Д.Клер [5], Г.Г. Єршової [6], Р.В. Кінжалова [8,9], В.І. Гуляєва [4], В.Є. Баглай [1], М.Галича [3]. На окрему увагу заслуговує україномовна робота В.А. Рубеля [16].

Стосовно історіографії кола питань, присвячених вивченню окресленої проблематики, слід зазначити, що в науковому сенсі вони висвітлені доволі уривчасто й фрагментарно, і на сьогоднішній день відсутні спеціальні дослідження, присвячені комплексному розгляду системи освіти та виховання класичного ацтецького суспільства.

Отже, переходячи до висвітлення системи освіти у класичному ацтецькому суспільстві, спочатку доцільно зупинитися на розгляді особливостей виховання.

Важливим джерелом по вивченню виховання дітей у ацтеків є «Кодекс Мендоза» [5, с. 54] – збірник символічних зображень місцевих звичаїв, а також товарів, що збиралися як данина для намісника іспанського короля після завоювання. В «Кодексі Мендоза» є серія малюнків, розді-

лених на два стовпчики (ліворуч для хлопчиків, а праворуч для дівчинок), що демонструє шаблі виховання ацтецької дитини [5, с. 55]. Це виховання, напевне, було одним з основних завдань, яке стояло перед батьками та здійснювалося з великою зацікавленістю й твердістю. У той же самий час ця таблиця показує, що давали кожній дитині: половина маісового коржа під час кожного прийому їжі трирічному маляті, один корж чотирьох – і п'ятирічному, півтора коржа дитині від шести до дванадцяти років і два коржі підліткам від тринадцяти років. Цей раціон був однаковий для обох статей.

Судячи з цього документу, виховання хлопчика від трьох до п'ятнадцяти років було покладено на його батька, а виховання дівчинки – на її матір. Дуже імовірно, що таким було положення речей у родинах зі скромним статком, тому що судді й важливі чиновники, мабуть, не мали достатньо часу для виховання своїх дітей особисто. Крім того, роль родини у вихованні дитини у більшості випадків втрачалася значно раніше.

Протягом перших років життя дитини виховання з боку батьків обмежувалося лише добрими порадами (на малюнку видно блакитний завиток, що злітає з їхніх губ; блакитний колір дорогоцінного каменю) і демонстрацією того, як виконувати нескладну роботу в будинку. Хлопчики вчилися носити воду й дрова, ходити на ринок разом зі своїм батьком. Маленька дівчинка спостерігала, як пряде її мати, але не одержувала веретена в руки, поки їй не виповнилося шість років. У віці від шести до чотирнадцяти років хлопчики вчилися ловити рибу, керувати каное та переносити вантажі [5, с. 55]. Ці вміння необхідні були кожному селянину який працював на чинампах. У той час як дівчата пряли бавовну, підмітали будинок, перемелювали маіс й, нарешті, починали вчитися працювати на ткацькому верстаті, дуже тендітному пристосуванні, що існувало в доколумбівській Мексиці.

Це було найвищою мірою практичним вихованням, до того ж дуже суворим: покарання сипалися на ледачу дитину, що одержувала від батьків подряпини від колючок агави. Неслухняну дитину батьки роздягали догола, зв'язували та кидали в брудну калюжу на вулиці, змушували дихати роз'їдаючим димом багаття, у який був висипаний червоний перець чилі. Напевне, ацтецькі вихователі були більшими прихильниками «залізної руки». Це викликало цілковите схвалення з боку іспанських хроністів, яких захоплювала «наполегливість у такій важливій для держави справі... як виховання своїх дітей» [13, с. 237-238].

Отже, до школи навчання дітей було в руках їхніх батьків. Існував усний переказ (набір мудрих настанов), який називався уеуетлатоллі («прислів'я стариків»), який передавав морально-етичні ідеали ацтеків. Батьки вчили дочок бути привабливими, але не використовувати косметику, щоб не бути схожими на ауїані (ауїаніме «ті, що радують») [2, с. 158].

Матері радили своїм дочкам завжди підтримувати свого чоловіка. «Хто б не був твоїм чоловіком, ви, двоє, маєте прожити репту [життя]

разом. Не полишай його, тримайся за нього, приліпий до нього, навіть якщо він буде бідняком, навіть якщо він буде лише малим орлом, малим ягуаром, нещасливим вояком, нужденним шляхтичем, іноді втомленим, не шануватиме богів – навіть через це ти не повинна його зневажати» [16, с. 132]. Хлопчиків учили бути скромними, слухняними та працьовитими.

У ацтецькому суспільстві стан війни був природним, у першу чергу, зрозуміло, для знаті – кістяка й командного складу війська. Кожний ацтек і тим більше виходець зі знатної родини призначався долю для звичної ратної справи. Навіть ритуали з нагоди народження хлопчика поряд з іншим передбачали вручення дитині іграшкових лука й стріли; подальший процес його соціалізації в ще більшому ступені проходив під знаком війни [1, с. 132].

Відвідування школи у ацтеків (принаймні у самому Теночтітлані) було обов'язковим [18, с. 215]. І в цьому ацтеки на багато років випередили своїх європейських сучасників, котрі на початку XVI ст. прибули сюди для того, щоби «прилучити їх до цивілізації». Всі школи у ацтеків були державними і поділялися на два типи:

– *тельпочкалі* (*тельпучкалі*) (ацт. *telpochcalli* «будинок юнаків») – тут вивчали історію (основний предмет), міфологію, рільництво, торгівлю й ремесла, розучували церемоніальні пісні. А також, що є досить природним для такого войовничого народу, велика увага приділялася військовій підготовці. Це були школи для плебеу, де готували свідомого масеуаллі – вояка й виробника.

– *кальмекак* (ацт. *calmecac* – «розташовані серед домівок») – тут додатково вивчали тонкощі ацтецької релігії, організацію та історію ацтецької державності, письмо, читання, арифметику, астрономію, астрологію та календарознавство, віршування й ораторське мистецтво. Зі стін *кальмекак* виходили майбутні восначальники, управлінці та жерці – текухтілі.

Отже, перед родиною відкривалися дві можливості: *кальмекак* або *тельпочкалі*. Теоретично *кальмекак* призначався для синів і дочок високоставлених осіб, але туди приймали й дітей торговців, а в Саагуна є уривок, у якому говориться, що, напевне, і діти із простих родин могли ходити туди. Це припущення підкріплюється тим фактом, що верховні жерці «обиралися незалежно від їхнього походження, а беручи до уваги тільки їхні моральні устої, їхню діяльність, їхнє знання віровчення й чистоту їхнього життя»; і все-таки для жерця обов'язковою умовою було одержання освіти в *кальмекак*.

Навчання у школах *тельпочкалі* підлягали юнаки плебейського походження, починаючи з 15 років. Навчальний курс був розрахований на три роки. У *кальмекак*, куди потрапляли, переважно, сини знаті, вчилися значно довше, починаючи з шести-дев'ятирічного віку. По досягненні 20-ричного віку вони визнавалися рівноправними членами прошарку знаті, могли заводити сім'ю та розраховувати на високий пост,

в тому числі і на жрецький. Якщо ж знатний юнак не відрізнявся особливими успіхами у кальмекак, його могли віддати до тельпочкаллі.

У Теночтітлані було шість кальмекаків, кожний з яких був прикріплений до конкретного храму. На чолі їхньої адміністрації стояв Мешикатль теоуацин, «головний вікарій», що був відповідальним за виховання в них дітей. З іншого боку, у кожному окрузі було по кілька тельпочкаллі, які управлялися тельпочтлатоке, «учителями молодих людей», або ічпочтлатоке, «учительками дівчат»; і ті й інші не мали ніякого відношення до релігії, а були просто чиновниками.

У той час як за духовний розвиток юнаків відповідали жерці, їхнім військовим вихованням займалися досвідчені воїни. Вони називалися «командири холостяків» (ацт. *teachcahuacan*) і очолювали загони з молодих воїнів. Але перш ніж заслужити таке право, самі ці солдати повинні були пройти «життєву школу» (і військову в тому числі). Такі воїни відрізнялися й зовнішнім виглядом, що змінювався відповідно до того, як змінювалося їхнє суспільне становище.

До 10 років хлопчик звичайно вважався дитиною й носив короткі волосся. З 10 років волосся починали відпускати. Копну волосся ацтеки порівнювали з гривою койота, тому підлітків 10-15-річного віку звичайно порівнювали із цією твариною (ацт. *toscuexalpaltin*). Поступивши в одну зі шкіл, вони продовжували носити цю зачіску доти, поки не виявляли доблесті воїна. Військова ж доблесть для кожного, як знатного, так і простолюдина, полягала в тому, щоб, по-перше, не потрапити в полон до ворога й, по-друге, самому захопити бранця. Якщо юнак, побувавши кілька разів у бої, не полонив жодного супротивника, його називали «негідний, той що має копну койота» (ацт. *cuexralchicacsal*). Його положення змінювалося з першими успіхами. Якщо йому вдавалося полонити супротивника, його називали «молодий воїн, що взяв у полон» (ацт. *telpochtli yaqui tlamani*). Це надавало право носити бавовняний одяг жовтого кольору з певного типу прикрасами.

Вчителі-жерці в калмекак були ієрархізовані й, перш ніж стати такими, проходили ряд послідовних шаблів кар'єри. Юнак, котрий тільки вступив у заклад, фактично послушник, називався тламакацтотон (ацт. *tlamacatzoton* – «найменший жрець»); він і його товариші-однолітки виконували в основному господарські функції, насамперед по утримуванню храмів у чистоті. Молоді жерці, котрі стояли на щабель вище, називалися загальним ім'ям тламакацке, тобто так само, як взагалі жрецький стан. Вони були організовані в певні групи для виконання тих або інших ритуальних дій або обрядів (наприклад, у строго визначений час ударами в барабани, які знаходилися в храмах, відзначати час доби, що вимагало цілодобового пильнування). Вони ходили й у походи разом з воїнами, набираючись бойового досвіду й навіть одержуючи військові заохочення, якщо на те заслуговували. Ще вище за станом були тленамакацке (ацт. *tlenamacaque*, одн. *tlenamacaqui* – «подавець вогню», від *tlamai* – «вог-

ненна рука», жаровня для воскурін), що займалися, судячи з їхньої назви, виконанням дуже важливих частин ритуалу. З них, у свою чергу, обиралися два головних жерця-вчителя у калмекак кекетцалькоа (ацт. *quequetzalcoa* – «пернаті змії»), жерці богів Уїцилопочтлі, Тлалока, Кецацькоатля [1, с. 283]. Виконуючи надзвичайно важливі релігійні функції, жерці були також носіями й хоронителями знань. Вони навчали своїх учнів усно або використовуючи особливого типу раннє письмо, за допомогою якого фіксувалися історичні, генеалогічні, обрядові й інші відомості, знайомство з якими було необхідно майбутнім представникам пануючих верств. Ці знання носили суто елітарний характер, і під загрозою покарання заборонялося передавати їх простим людям [1, с. 256].

Хоча основна маса жерців походила зі знаті та зазвичай навчалася в калмекак, відома згадка про спеціальний заклад для підготовки до професійної жрецької діяльності – тламакацкалі (ацт. *tamacazcaelli* – «будинок тламакацке», тобто «будинок жерців»). Там відбувалося навчання вищим премудростям і майбутніх правителів [1, с. 112 – 113].

У цілому освіта, яку отримували в калмекак, готувала учнів або до діяльності жерця, або до найвищих державних посад. Вона була жорсткою та суворою. З тельпочкалі виходили звичайні громадяни, хоча це не заважало деяким з них досягати високих чиновницьких рангів, у його учнів було значно більше свободи, і з ними поводилися не так суворо, як з учнями в релігійних школах.

У тельпочкалі школярів не пересобтяжували науками, після «напружених» аудиторних або практичних уроків, на яких вони мали засвоювати гарантовані державою навчальні дисципліни, передбачалися обов'язкові відвідування «будинків співів» (куїкакалько), котрі ще називали «домами радості» (куїкоаян), – своєрідних «червоних кварталів», де майбутніх масеуальтін спеціальні гетери-куртизанки ауїаніме («ті, що радують») навчали основам музики, танцям та мистецтву кохання [16, с. 131]. Що ж до калмекак, то там порядки вирізнялися особливою жорстокістю, паличною дисципліною. Від момачтіке («учня») вимагали цілковитої самовіддачі на заняттях (основою яких було щоденне зубріння). Після занять на них чекали періодичні випробовування: неспання або спання у багнюці, кровопускання на честь бога жерців і мудрості Кецацькоатля (для цього учні мали прогикати собі колючками агави стегна, ноги, вуха або руки), випробовування вогнем, напівголодне існування, харчування грубою їжею і т. ін. Учнів змушували часто дотримуватись строгих постів. Їм доводилося багато трудитися на землях храму, і їх жорстоко карали за найменшу провину. Калмекакський режим навчання також передбачав – холодні бані зранку, тяжку фізичну працю, фізичні покарання, випробування на витривалість – з метою формування мужнього характеру [2, с. 158]. Оскільки кожен із учнів калмекака по завершенні школи міг стати священнослужителем, вони в нічний час, жертвуючи сном слугували богам, і передусім захиснику жерців – богу

Кецалькоатлю, до сану служителів якого вони вже були посвячені. Ночами, усамітнівшись у безлюдному місці, вони розпалювали багаття десь на вершині пагорба, для того щоб благовонним димом віддати честь богам. При цьому вони приносили в жертву власну кров, роздираючи собі шкіру гострими шипами агави [18, с. 215].

Увесь акцент такої освіти й виховання робився на самопожертві й самозреченні. «Послухай, син мій, – говорив батько хлопчикові, що збирається постушити в кальмек, – тебе не будуть не слухатися, не поважати. На тебе будуть дивитися з висока, принижувати й нехтувати. Щодня ти будеш зрізати колочки агави для покути, і із твого тіла буде капати кров від цих шипів, і ти будеш кунатися по нощах, навіть коли дуже холодно... Привчай своє тіло до холоду... а коли прийде час для поста, не йди й не порушуй поста, але смиренно прийми й пост, і покуту». Насамперед ця школа вчила володіти собою й бути твердим по відношенню до себе. Учнів також навчали «добре говорити, уміти правильно привітати й кланятися» і, нарешті, жерці навчали молодих людей всім пісням, які називаються священними і які були записані в їхніх книгах, а також індійської астрології, тлумаченню снів і вмінню вести відлік років».

Оскільки професійна торгівля в ацтецькому суспільстві носила характер закритого заняття, що успадковувалося в рамках родини й лише в поодиноких випадках переходило до інших осіб, природно, виникала проблема професійної підготовки молодого покоління, збагнення секретів професії. Традиційне навчання дітей торговців звичайно проходило в телшочкалі, школі для простолюдинів, однак найбагатші і заслужені могли віддавати дітей у калмекак, школи знаті. Що стосується власне професійного навчання, то сини торговців починали його з участі в караванах почтеков. До того, як здійснять свою першу торговельну експедицію, юні претенденти називалися «молоді почтеки» (ацт. *rochtecatelpopochtin*) або «молоді остомеки» (ацт. *oztomecatelpopochtin*). Після успішного завершення першої подорожі вони одержували назву «учні» (ацт. *tazcaltiltin*). Цим закінчувався свого роду випробний термін, і вони ставали повноправними членами клану й могли завести родину.

Деяких ацтецьких дівчат присвячували храму із самого народження: вони або повинні були залишатися там певну кількість років, або до заміжжя. Ними керували і їх навчали літні жриці, і дівчата вели скромне життя, поступово стаючи прекрасними майстринями-вишивальницями, брали участь у церемоніях і воскурjali фіміам богам по кілька разів за ніч. Вони носили титул жриць.

Жриці-виховательки при храмі богів Уїцилопочтілі у Теночтітлані навчали дівчат у жіночій школі – телшочкалі. Вихованки які постунали туди у віці 12-13 років, перебували весь час при храмі, і лише на ніч їх відпускали додому. Цих дівчат називали «дівами покаяння» або «сестрами Уїцилопочтілі»; вони вели приблизно таке ж життя як і молоді люди у своїх кальмекак та телшочкалі, включаючи різноманітну господарську

роботу та ткацтво. Вони виготовляли тканини й вироби з бавовни або волокон агави в кількості, достатній для задоволення потреб храму й навіть більше того. Дівчата-вихованки носили білий без прикрас оляг, волосся поступаючи обрізали, але потім відрощували. Через рік вони могли залишати школу і виходити заміж [1, с. 241].

Дівчата із знатних сімей отримували освіту в жіночих кальмекак при храмі бога Кецалькоатля. Там під керівництвом головної виховательки, «старшої монахині» із қакаултіні (ацт. *quaquacuiltin* – «ті, в яких певним чином обрізане волосся»), над вихованкою перед статуєю бога Кецалькоатля здійснювався особливий обряд, який означав, що під час перебування в школі вона знаходиться під його покровительством. Хоча в деяких джерелах цих дівчат, а також вихователек часто називають «монахинями» (ацт. *Cihuatlamacazqui* – «досконала жінка»), в дійсності вони не мають нічного спільного з цим християнським інститутом, оскільки переважна кількість «монахинь» не поступала туди на все життя. Всі ці жінки та дівчата різного віку давали обітницю слугування на 1-3 роки (іноді на більший термін), сподіваючись на сприяння богів у подоланні хвороб, бідності, безплідді і т. ін. По закінченні терміну вони могли безперешкодно повертатися додому, хоча і мали право лишитися і назавжди (саме тому серед «монахинь» – вихователек зустрічалися і літні жінки). Найбільш досвідчені та знаючі із них і були виховательками [1, с. 241].

Життя інших молодих людей дуже відрізнялося від життя вихованців кальмекак. Так, хлопчик, що відвідував тельпочкалі, протягом дня одержував багато нічим не примітних завдань. Він прибирав, ходив разом з іншими хлопчиками рубати дрова для школи або брав участь у суспільних роботах: полагожденню стічних каналів і каналів і обробці суспільної землі. Але на заході «вся молодь ішла співати й танцювати в будинок куїкакалько («будинок співу»).

У їхньому вихованні було мало місця релігійним вправам, постам і покутам, які грали таку важливу роль у вихованні учнів кальмекака. Тут не вчили вихованців ні помірності, ні благородним манерам. Робилося все, щоб підготувати їх до війни і зробити з них справжніх солдат. Із самого раннього віку вони спілкувалися тільки з досвідченими воїнами, чіїми подвигами вони захоплювалися й з ким мріяли суперничати. В цих школах навчали не лише боротися за імперію, але і працювати для її блага. До програми також входило навчання будівництву суспільно корисних споруд – каналів, гребель, укріплень. Поки вони були неодруженими, вони жили комуною, розважаючись з ауїаніме, з якими їм офіційно було дозволено спілкуватися як з кургизанками, котрих Теночтілан надавав в розпорядження своїх майбутніх солдат [18, с. 215].

Враховуючи, що в тельпочкалі навчалися 15-18-річні молодики, зрозуміло, чому на випускників кальмекак (тлататініме – «знавці речей», «розумні») дивилися з пошаною [7, с. 54-55], а простолюд не дуже-то й рвався у текухті.

Як бачимо, ці дві системи виховання були настільки різними, що з певної точки зору вони здаються протилежними й навіть ворожими один одному. Саагун пише, що молоді люди з тельпочкалли «не вели добропорядного життя, тому що мали коханок; вони насмілювалися вимовляти легковажні й глузливі слова й говорили з гордістю й нерозсудливістю». Цей антагонізм позначався й бурхливо проявлявся, зі схвалення суспільної думки, у певних обставинах: під час місяця Атемоцтлі, наприклад, коли молодь із кальмекака й учні тельпочкалли накидалися один на одного в жартівних бійках.

За цим антагонізмом криється антагонізм між богами, які очолювали дві галузі виховання. Богом кальмекака був Кецалькоатль, власний бог жерців, бог самопожертви й покарання, книг, календаря й мистецтв, символ самозречення й культури. Богом молодих людей із тельпочкалли був Тескатліпока, якого також називали Тельпочтлі (ацт. *Telpochtli* «молодий чоловік») (що пояснює і походження традиційної назви самих юних слухачів даної установи – телпочтонтлі (ацт. *telpochtontli*)) та Іаотль (ацт. *Yaotl* – «воїн») котрий, за легендою, був старим ворогом Кецалькоатля, який вигнав його із земного раю Тули багато років тому за допомогою своєї магії.

Відправити хлопчика в кальмекак означало присвятити його Кецалькоатлю; відправити його в тельпочкалли значило обіцяти його Тескатліпоке. Під маскою цих богів протистоять один одному два різних погляди на життя. З одного боку, жрецький ідеал самозречення, вивчення зірок та знаків, споглядальне знання й цнотливість. З іншого боку – ідеал воїнів, що свідомо підкреслює дію, бій, колективне життя й різноманітні радості юності. Безумовно, одна з найбільш цікавих рис цивілізації ацтеків полягає в тому, що суспільство, що так жагуче віддавалося війні, обрало навчання Кецалькоатля для виховання своїх правителів, а навчання Тескатліпоки залишило для більше численного, але менш шляхетного класу.

Більш глибоке вивчення цього суспільства, безумовно, виявляє різкі протиріччя, які, у свою чергу, пояснюють те внутрішнє напруження, від якого суспільство час від часу звільнялося за допомогою ритуалів. Походження цих протиріч варто було б шукати в сполученні й змішанні відмінних одна від іншої культур: культури тольтеков, запозиченої в осілих меншкочових долини, і культури кочових племен, до яких належали власне ацтеки, і разом вони склали цивілізацію мексиканців у тім виді, у якому вона відкрилася європейцям. Мислення місцевих жителів перебувало в подвійному підпорядкуванні (у цьому випадку Кецалькоатлю й Тескатліпоке), і цей дуалізм також позначається й на самому вихованні.

Як би там не було, це виховання діяло: вирощувалися правителі, жерці, воїни й жінки, які знали, чим будуть займатися в майбутньому. Тільки в кальмекаках значна роль приділялася тому, що можна назвати інтелектуальним навчанням: там навчали всім знанням, які існували в

той час у цій країні, написанню та читанню піктограм, пророкуванням, умінню вести облік часу, поезії й риторичі.

Також варто пам'ятати, що пісні, які вивчалися напам'ять, часто були пов'язані з історією міст, минулими царствами та війнами, і в такий спосіб молоді люди дізнавалися своє власне минуле. Але в тельпочкаллі пісні, танці й музика не обтяжували майбутніх воїнів зайвим вантажем знань.

У цілому виховання у ацтеків в обох формах мало на меті виробити силу духу і тіла та характер, спрямований на суспільне благо. Стоїцизм, з яким ацтеки могли зустрічати найжахливіші випробування, доводить, що це виховання досягло своєї мети.

І нарешті, хоча їхня система виховання й була розділена на два досить різні напрямки, мабуть, що цей поділ не створив непереможний бар'єр перед можливістю піднятися для хлопчиків з бідних родин або родин низького походження, тому що вищі пости, такі, як тлакочкалькатль, іноді займали простолюдини, які раніше відвідували тельпочкаллі. А потім, у свою чергу, сини цих простолюдинів, яким вдалося просунути по соціальної дробині, могли піти вчитися в кальмекак.

Безсумнівно, варто відзначити, що в той час у ацтеків прийнято було обов'язкове навчання для всіх, так що жодна дитина в XVI столітті, яким би не було її походження, не була позбавлена можливості ходити до школи. Варто лише порівняти таке положення справ з тим, що нам відомо з історії тогочасної Європи, щоб зрозуміти ту увагу, яку ацтекська цивілізація – при всій своїй обмеженості – приділяла навчанню молоді й вихованню із неї своїх громадян.

Джерела та література: 1. Баглай В.Е. Ацтеки: история, экономика, социально-политический строй. (Доколониальный период). М.: Восточная литература, 1998. – 432 с.; 2. Брэй У. Ацтеки: Быт, религия, культура: Пер. с англ. М.: Центрполиграф, 2005. – 240 с.; 3. Галич М. История доколумбовых цивилизаций / Пер. с исп. М.: Мысль, 1990. – 407 с.; 4. Гуляев В.И. По следам конкистадоров. – М.: Наука, 1976. – 160 с.; 5. Дрю Д., Клер Д. Америка до Колумба. – Харків, 2003. – 64 с.; 6. Ершова Г.Г. Древняя Америка: полет во времени и пространстве. Мезоамерика. – Москва: Алетейя, 2002. – 392 с.; 7. Кецаль и голубь: Поэзия науа, майя и кечуа / Пер. с исп. и индейск. языков / Сост. В.Б. Земсков. – М.: Худож. лит. – 1983. – 398 с.; 8. Кинжалов Р., Белов А. Падение Теночтитлана. – Ленинград, 1956. – 263 с.; 9. Кинжалов Р.В. Олел, Кецаль и Крест. Очерки по культуре Месоамерики. – Санкт-Петербург: Наука, 1991. – 187 с.; 10. Клесмет О.Г. Мексика. – М.: Мысль, 1969. – 183 с.; 11. Культура Мексики / Отв. Ред. В.А. Кузьмищев. – М.: Наука, 1980. – 303 с.; 12. Ламберт-Карловски К., Саблов Дж. Древние цивилизации. Ближний Восток и Мезоамерика / Пер. с англ. М.: Наука, 1992. – 366 с.; 13. Леон-Портилья М. Философия науа. Исследование источников / Пер. з исп. Р. Бургете. – М.: Изд-во иностр. Лит., 1961. 384 с.; 14. Мексика: політика, економіка,

культура. – М.: Наука, 1968. – 356 с.; 15. Портильо Х.Л. Сказание о Кеца-лькоатле / Пер с исп. М.И. Былинской. – М.: Наука, 1980. – 192 с.; 16. Рубель В.А. Історія цивілізацій Доколумбової Америки. – К.: Либідь, 2005. – 504 с.; 17. Соди Д. Великие культуры Месоамерики / Пер. с исп. Москва: Знание, 1985. – 208 с.; 18. Стингл М. Индйы без томагавков. Перевод с чешского В.А. Каменской, О.М. Малевича. /Под редакцией Р.В. Кинжалова. – Москва, издательство ПРОГРЕСС, 1984. – 456 с.; 19. Суствель Дж. Ацтеки. Воинственные подданные Монтесумы / Пер. с англ. Москва: Центрполиграф, 2003. – 287 с.; 20. Таубе К. Мифы ацтеков и майя / Пер. с англ. К.Ткаченко. – М.: Фаир-пресс, 2005. – 112 с.: ил. – (Британский музей); 21. Хаген. В.В фон. Ацтеки, майя, инки / Пер. Николенко И.А. – М.: Вече, 2004. – 455 с.; 22. Хроники открытия Америки. Новая Испания. Кн.І.: Исторические документы / Пер. с исп. Е.М. Лысенко и Я.М. Света. – М.: Академический Проект, 2000. – 496 с.; 23. Хроники открытия Америки. 500 лет. Антология / Пер. с исп. и португ. Е.Лысенко, А.Косс, Л.Яковлева, Т.Шишовой, А. Садикова, В.Дубина, В. Капанадзе / Сост. В.Б. Земсков. М.: Наследие, 1998. – 271 с.

УДК 94(=161.2) (437.67)

Петро КОСТЮЧОК

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТА РОЗСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ У СХІДНІЙ СЛОВАЧЧИНІ У СВІТЛІ ПЕРЕПИСУ 1938 РОКУ

Спираючись на матеріали перепису 1938 р., автором досліджено кількісні показники української присутності в Східній Словаччині та осягнення території розселення українців у громадах, політичних та судових округах. У порівнянні зі статистичними даними 1930 р., чисельність українців істотно зменшилася і географічно скоротився їх ареал проживання в даному регіоні.

Ключові слова: українці, статистика, Східна Словаччина, абсолютна більшість, відносна меншість.

Петро КОСТЮЧОК

ЧИСЛЕННОСТЬ И РАССЕЛЕНИЕ УКРАИНЦЕВ В ВОСТОЧНОЙ СЛОВАКИИ В СВЕТЕ ПЕРЕПИСИ 1938 ГОДА

Опираясь на материалы переписи 1938 г. автором исследованы количественные показатели украинского присутствия в Восточной Словакии и постижение территории расселения украинцев в общинах, политических и судовых округах. В сравнении с статистическими данными 1930 г. численность украинцев существенно поубавилась и географически сократился их ареал проживания в данном регионе.

Ключевые слова: украинцы, статистика, Восточная Словакия, абсолютное большинство, относительное меньшинство.